

בעניין פסולים הנפוצים בספרי תורה בפיסוקי אותיות דקים

הרב דב ברקוביץ, רס"ן / רמ"ד הלכה

א. הצגת הבעיה בנוגע לקריאה בספרי תורה פסולים

בספרי התורה המצויים ברשותנו, עם חלוף השנים, נפוץ מאד שמחמת קמטים וקפלים נוצרות כעין שריטות של היעדר דיו (או טשטוש וספק אם נשאר רושם דיו). שריטות אלו חוצות את האותיות וגורמות להפסקות דקות באותיות. מאחר והתופעה נפוצה, ובדר"כ כאשר היא מתרחשת היא פושטת הרבה בספר, ראינו מקום לדון האם יש מקום להקל ולקרוא בספרים אלו עד תיקונם וכיצד יש לנהוג בהם.

הרב גורן זצ"ל כתב שני חידושים בנושא הקריאה בספרי תורה פסולים¹:

"אותיות שנמחקו או נטשטשו קצת ורישומן ניכר, אם תינוק בינוני היודע קרוא יכול לקרוא אותן כשר, ואם לאו אפילו על אות אחת כזו יש להוציא ספר אחר.

בית כנסת צבאי במחנה או בסדרה שיש שם רק ספר תורה אחד פסול ואין בתוך התחום בית כנסת אחר, מותר לקרוא כל השבעה קרואים בספר הפסול, ולברך כרגיל. בהסתמכנו בשעת הדחק על שיטת הרמב"ם המכשיר לקרוא בס"ת פסול".

כיום נפוץ המנהג שבכל פסול הנמצא בספר מחזירים אותו לארון וקוראים באחר ואין קוראים בברכה בספר פסול כלל. כך נוהגים בכל סוגי הפסולים, בין יתר בין חסר, בין פגם בצורת האות, בין הפסק באות ובין דיבוק (ויש מקלים בדיבוקים שונים לפי שיטות חלק מהראשונים, ואכמ"ל). אולם באמת הלכה זו אינה כל כך מחוורת ופשוטה ומדובר במנהג שהתפתח לאורך הדורות ויש לעמוד על שורשיו.

פשוט וברור שקהל שאפשר להם לרכוש ספר תורה מהודר, במציאות חיינו כיום שהספרים רבים והסופרים נפוצים, אין הצדקה לסמוך על דעות הלכתיות מוצקות ככל שיהיו ולברך

ולקרוא בספרים שכשרותם מפוקפקת. אמנם במציאות הצבאית המצב מעט שונה משום שהמערכת הצבאית מחזיקה ספרי תורה רבים שנתרמו לפני עידן ועידנים, וספרים כאלו נפוץ מאד שיש בהם כעין שריטות וטשטושים. להחליף הכל ברגע אחד אי אפשר, ואף שמתקנים ככל האפשר במסגרת מעבדת הסת"מ, עדיין התהליך לוקח זמן. מאחר וחיילים הנמצאים במוצבים נידחים אין באפשרותם לשמוע קריאת התורה במקום אחר ואלו הספרים שברשותם, במציאות זו יש לבחון ההלכה כפי שהיא, ואם ניתן להכשיר ולאפשר לקרוא בספרים כאלו עד שיתקנו.

ב. מחלוקת הראשונים על קריאה בספר תורה פסול

ידועה מחלוקת הראשונים בנידון הקריאה בספר תורה פסול ולהלן נביא מעט מעיקרי השיטות:

איתא במסכת סופרים²:

”ספר תורה שיש בו טעות אין קוראין בו, וכמה? שלש בדרך דברי ר' יהודה, ר' שמעון בן גמליאל אומר אפילו אחת בדרך אחד לא יקרא בו.”

אולם אנו רואים ראשונים רבים שכתבו להקל לקרוא אף בספר פסול, וכיניהם למשל דברי הראב"ה שלשונו מפורשת וברורה³:

”נראה בעיני דספר תורה, שחסרים בו אותיות או פסוקים או תיבות דאין להפסיק לקורא ולהביא ספר תורה אחרת, אלא קורא אותה על פה, ואין בזה משום דברים שבכתב אין אתה רשאי לאומרן על פה, כיון שלא אפשר, שתחלת הדבר לא היה דעתו לקרותו על פה.”

ולעומתם חבל ראשונים האוסרים קריאה בספר פסול, ולדעתם אם נמצא פסול בספר באמצע הקריאה, הקריאה לא עלתה כלל והברכות שבירכו היו לבטלה, ועליהם להוציא ספר אחר ולקרוא שנית את כל פרשת היום, ולהעלות כל הקרואים מתחלה, וכדוגמא לדבריהם נביא את דברי הרא"ש⁴:

”ועל ס"ת שנמצא בה טעות; דע, כי כיון שפסול הוא, הקריאה שקראו לאו כלום הוא, נמצא שגם הברכה שברכו אינה ברכה. והקורא בכשרה, צריך

2 מסכתות קטנות מסכת סופרים הוספה ב פרק א.

3 ראב"ה ח"ב מסכת מגילה סימן תקנג, וכמותו כתבו גם תוס' מגילה ט ע"א, האגור הלכות קריאת ספר תורה סימן קצה, כלבו סימן כ בשם חכמי נרבונה, לקט יושר ח"א עמוד ל ענין ב, ר"ן על הרי"ף מגילה ה ע"ב, ועוד.

4 שו"ת הרא"ש כלל ג סימן ח, וכמותו כתבו הרמב"ן מגילה יז ע"א, רשב"א גיטין ס ע"א, שו"ת הריטב"א סימן קמב, טור יו"ד סימן רעט (שם אף מפורש שצריך לחזור על הקריאה מתחילתה).

לברך על קריאתה; כי נתקנה ברכה לקריאה זו, שמוציאין בה הרבים. אעפ"י שהקורא ברך על התורה לפני פרשת הקרבנות, חוזר ומברך על קריאת התורה. ושלוש, כנפש אשר בן ה"ר יחיאל ז"ל.

בעל הגינת ורדים⁵ סיכם שדעת הראשונים האשכנזים להתיר, ואילו דעת הפוסקים הספרדים להחמיר, אמנם חלוקה זו היא גסה שהרי למשל הרא"ש שהיה מחכמי האשכנזים כתב להחמיר, ולעומת זאת הר"ן הוא מראשוני ספרד ודעתו להתיר (להלן נביא את עדות הרמב"ם על מנהג גדולי הפוסקים הספרדים שלפניו שגם הקלו בכך).

ג. דעת הרמב"ם

הבאנו לעיל את דברי הרב גורן זצ"ל שכתב שבשעת הדחק כאשר אין ספר תורה כשר, יש לקרוא אף בספר פסול ולהסתמך על שיטת הרמב"ם, וכפי שכותב הרמב"ם בתשובה⁶:

"שאלה: על דבר קריאת התורה בכל יום אם אין להם ס"ת מהו שיקראו בחומשים ויברכו לפני ולאחריה או ימנעו להקריאה כל עיקר. וכן בס"ת שאינו עשוי כהלכתו או ספרי תורה של קלף שאינן מעובדין לשמן שהן ודאי פסולין אם מותר לברך הקורא בהם אם אסור לברך. יורנו רבינו.

תשובה: מותר לברך ואין הברכה על הקריאה בספר כמו שהברכה על נטילת לולב או ישיבה בסוכה שאם היתה סוכה פסולה או לולב פסול נמצאת ברכה לבטלה שהמצוה היא נטילת הלולב או ישיבת הסוכה שעליהן מברך ואם היו פסולין לא עשה מצוה וכאן בקריאה המצוה היא הקריאה בספר תורה בין שקרא בספר כשר בין שקרא בספר פסול ואפי' קרא על פה יברך כי עצמה של קריאה היא המצוה שעליה אנו מברכין... ועל דוקיא זו סמכו אנשי המערב והיו קורין בספרי תורה של קלף בלא עיבוד כלל ומברכין לפני ולאחריה בפני גאוני עולם כגון רבינו יוסף הלוי זצ"ל ורבינו יצחק אלפס זצ"ל וכיוצא בהם ומעולם לא נשמע בזה פוצה פה ומצפצף לפי שכולם בעלי בינה היו וחכמתם מיושבת ומכוונת וידעו שאין הברכה תלויה בספר אם כשר הוא אם פסול אלא בקריאה עצמה בין שהיה קורא בספר כשר או פסול כמו שביארנו, ואף על פי כן ראוי לכל צבור להיות להם ספר כשר כהלכותיו ובו ראוי לקרות לכתחילה בציבור ואם א"א להם קורין אפי' בפסול ומברכין מן הטעם שאמרנו וכן הורה רבינו חנוך הספרדי זצ"ל. משה ב"ר מימון זצ"ל."

5 שו"ת גינת ורדים חלק אורה חיים כלל ב סימן ה.

6 סימן רצד, ומובא בשו"ת פאר הדור סימן ט.

אולם תשובת הרמב"ם תמוהה מאוד לאור מה שכתב בהלכותיו⁷:

"נמצאת למד שעשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר תורה, ואם נעשה בו אחד מהן הרי הוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות ואין בו קדושת ספר תורה ואין קורין בו ברבים".

כלומר, הרמב"ם בהלכותיו כותב במפורש שלא כדבריו בתשובה, ואכן הסביר הרשב"א⁸ שהרמב"ם חזר בו ממה שכתב בתשובה וקיימא לן להחמיר כפי שכתב בהלכותיו. אולם מפורש שהרב גורן זצ"ל הביין אחרת בדעת הרמב"ם ונראה ליישב את דבריו ע"י שיטות הראשונים המתירים לברך על קריאה בספר פסול שנביא כעת.

ד. טעמי המתירים

טעם א (הגאונים וחכמי נרבונא)⁹: משום עת לעשות לד' שלא יבטלו מקריאת התורה ולכן התירו לקרוא בספר תורה שאין הקלף מעובד כהוגן מפאת שאין מי שיודע לעבדו כראוי במקום זה, אלא שבדברי הגאונים משמע שמשום עת לעשות לד' לא התירו ספר פסול לחלוטין, אלא שהתירו לסמוך על דעת יחיד דחוויה כמר משה גאון ולקרוא בברכה. ולעומתם חכמי נרבונא הרחיבו את ההיתר והתירו גם בפסול גמור.

טעם ב (הרמב"ם ועוד)¹⁰: קריאת התורה אינה אלא תקנה שיקראו וילמדו בתורה בציבור וברכותיה אינם אלא ברכות כלליות ('אשר בחר בנו', ו'אשר נתן לנו') ואינם בסגנון ברכות הציווי ('אשר קדשנו במצוותיו וציוונו') ולכן גם מספר פסול עדיין ניתן ללמוד ולקרוא, ואפשר לקרוא בו אפילו בברכה שכן הברכה הינה כללית על נתינת התורה.

טעם ג (האגור)¹¹: מאחר ואין לנו ספרי תורה כשרים שהרי כבר הגמרא אומרת¹² שאיננו בקיאים בחסרות ויתרות, וכן נמצאו מסורות חלוקות בין ספר בן אשר לספר בן נפתלי וכן חלוקות בין המסורת שלנו למסורת הכתובה בש"ס, ע"כ ספרינו אינם מדויקים כאשר נמסרו מפי הגבורה, ועל כרחך צריך לומר שחיוב קריאת התורה לא נתקן דווקא על ספר מדויק, אלא שעיקר התקנה היא לקרוא את דברי התורה ולברך לפניהם ולאחריהם ולכן אין להקפיד אם יש פסול בספר.

7 הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק י.

8 הובא בב"י אורח חיים סימן קמג.

9 כן כתבו הגאונים המובאים ברא"ש בהלכות קטנות סוף הלכות ספר תורה הנדפס במסכת מנחות דפוס וילנא, חכמי נרבונא המובאים בכלבו.

10 כך למשל כתב בשו"ת הרמב"ם המובא לעיל הערה 6.

11 אגור המובא לעיל הערה 3.

12 קידושין ל ע"א.

טעם ד (הר"ן והתוס')¹³: כפי שראינו במגילה שאם חסרות בה תיבות אין זה מעכב את הקריאה והברכה, כך הדין בספר תורה.

ולענ"ד כאשר נעמוד על שורש דעתם נמצא שהן ארבע שהן שתיים, היינו סברת הגאונים וחכמי נרבונא המודים עקרונית שדין קריאה בתורה וברכותיה היינו דווקא בספר כשר ומדויק, אך משום עת לעשות לד' ושלא לבטל קריאה התירו לקרוא גם בספר פסול (ונחלקו האם צריך שיטה כלשהי המכשירתו, ויש לעיין בדבריהם האם דווקא במקום שאין כלל ספר כשר התירו, או אף אם התחילו לקרוא בספר ומצאו בו פסול הווי כלא אפשר, וכמה יש לטרוח כדי לקרוא בספר כשר, ואכמ"ל). והדעה הנוספת להתיר סוברת שכל עיקר תקנת קריאת התורה הינה מעיקרא רק לצורך לימודה בציבור לפרקים ראויים, ועל חובה זו שתקנו הצריכו לברך ברכות התורה, ולכן אף שלכתחילה ודאי צריך להדר אחרי ספר כשר, בדיעבד ניתן לקיים את המצווה כתקנה גם בספר פסול (לדעתי כך הוא גם לאגור אלא שמכריח הסברא מכוח העובדה שאין לנו ספר כשר כתקנו וכמסירתו מסיני, וכפי הנראה זו גם כוונת תוס' והר"ן שהשוו את דין קריאת התורה לדין קריאת מגילה, והיינו במגילה ישנם שני דינים, אחד שיקראו המעשה בציבור, והשני שיקראוהו מהספר כדרך קריאת אגרת, וכיוון שראינו שלדין קריאה מהספר די בכך שאת רוב הקריאה קורא מספר ויכול לברך על כך 'על מקרא מגילה' על אחת כמה וכמה בקריאת התורה, שאין הברכה על הקריאה, וכל התקנה הינה על לימוד התורה בציבור, ודאי יספיק לקרוא את רוב קריאתו מהספר).

ה. שיטות שונות בביאור דעת הרמב"ם

לעיל¹⁴ ראינו שהרשב"א סבור שהרמב"ם בהלכותיו חזר בו מהאמור בתשובה ואסר את הקריאה בספר פסול. אך הר"י בירב כתב¹⁵ שלא ייתכן להבין כרשב"א שהרמב"ם חזר בו מדבריו בתשובה (שהרי הוא כותב שככה נהגו לפני רבותיו) ולכן הוא מסביר ע"פ חילוקן של הר"ן¹⁶, שדברי הרמב"ם בהלכותיו עוסקים בקיום מצוות כתיבת ספר תורה, שבה באמת לא יוצאים ידי חובה בספר שאינו כשר, לעומת זאת בתשובה הוא עוסק בקריאת התורה שאפשר בשעת הדחק לקרוא אף בספר פסול. אולם דברים אלו נראים תמוהים מאוד, שהרי הרמב"ם כותב מפורש בהלכות שספר שיש בו פסול 'אין קורין בו ברבים', וקשה לתלות חילוק זה בדבריו.

13 תוס' ור"ן המובאים לעיל הערה 3.

14 הובא לעיל בסוף אות ג.

15 הובא בב"י יורה דעה סימן רעט.

16 המובא לעיל הערה 3.

הכסף משנה¹⁷ חילק באופן אחר שבהלכותיו הרמב"ם מדבר בציבור שיש לו ספר אחר כשר, שאין לו לקרוא בספר פסול, ואילו בתשובה הוא כותב לציבור שאין להם ספר אחר אלא הפסול, ולהם הוא אומר שבשעת הדחק יכולים לקרוא אף בספר זה, וחילוק זה הוא כפי דעת הגאונים וחכמי נרבונא שהבאנו לעיל, לדעתם כאשר אין לציבור יכולת לקרוא בספר כשר, יקראו בספר הפסול שבידם משום עת לעשות לד'. ונראה שעל פי דרך זו הביין גם הרב גורן זצ"ל את דעת הרמב"ם¹⁸.

1. ראיות הראשונים ומקורותיהם בדין קריאה בספר תורה פסול

בגמרא במנחות¹⁹ מבואר שאפילו חסרון כתב אחד ואפילו חסרון קוצו של יוד פוסל בתפילין ובמזוזות, וכך אם ניקב הקלף ונחתכה אות אחת או שנכתבה אות אחת קטנה ממידתה והתינוק טועה בינה לאות אחרת (או שאינו מזהה אותה) פסול, ובמסכת מגילה²⁰ קיימא לן שאין בין תפילין ומזוזות לספרי תורה חוץ מהמפורש שם במשנה, מכאן שכל פסול אפילו באות אחת פוסל את ספר התורה.

מאיך בגמ' בגיטין²¹ אנו מוצאים לכאורה ראייה הפוכה:

"שלחו ליה בני גליל לר' חלבו: מהו לקרות בחומשים בבהכ"נ בציבור? לא הוה בידיה. אתא שייליה לר' יצחק נפחא, לא הוה בידיה. אתא שאיל בי מדרשא, ופשטוה מהא דא"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: ס"ת שחסר יריעה אחת - אין קורין בו. ולא היא, התם מחסר במילתיה, הכא לא מחסר במילתיה. רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: אין קוראין בחומשין בבית הכנסת משום כבוד צבור."

מגמ' זו דייקו הראשונים שכל טעם אי כשרות חומשים לקריאה בבית הכנסת הוא משום כבוד הציבור, ומשמע שאם ישנו פסול קטן בספר כגון בחסרות או יתרות, או שחסרות מספר תיבות, או שהכתב נטשטש מעט, אף שיש לתקן את הספר, מ"מ אפשר לקרוא בו בציבור.

17 כסף משנה הלכות תפילין ומזוזות וספר תורה פרק י.

18 ז"ע מדוע הרב גורן זצ"ל תלה הכרעתו בדברי הרמב"ם, מאחר ואין אלו דברי הרמב"ם לא בתשובה, שהרי שם מתיר באופן כללי לברך על ספר פסול, ולא בהלכותיו שם אסר לחלוטין, אלא שזו פרשנות של הכסף משנה בכדי ליישב את הרמב"ם בספרו עם האמור בתשובתו. יכול הרב גורן זצ"ל לתלות הכרעתו בפסק הרמ"א באו"ח סימן קמ"ג סעיף ד בשם י"א, היא דעת חכמי נרבונא שהובאו בכלבו והגאונים שהובאו ברא"ש.

19 כח ע"א.

20 ח ע"ב.

21 ס ע"א.

כמו כן דקדקו הראשונים שדווקא בחסרון גדול של יריעה שלמה אין לקרוא בספר, אך בחסרון פחות מכך קוראים.

בישוב הקושיא כתב הרמב"ן²² שחסרון 'עד יריעה שלמה' כשר בתנאי שהחסרון הוא בסוף הספר, אך באמצע הספר אפילו אות אחת מעכבת. והרשב"א²³ החמיר יותר וכתב שאם אפילו אות אחת פסולה, ספר התורה נפסל כולו, בין שתהיה באמצע הספר, בתחילתו או בסופו, ודחק את לשון הגמרא שלא דווקא חסרון יריעה פוסל אלא כל חסרון פוסל.

הר"ן²⁴ האריך להביא את דברי הרמב"ן ולהשיב עליו, כיוון שכל ראיית הרמב"ן לפסול ספר תורה הינה מהמשנה במגילה האומרת שדין ספר תורה זהה לדין תפילין ומזוזות, וכשם שבהם אות אחת מעכבת, ממילא הוא הדין גם בספר תורה. טוען הר"ן שאין הכי נמי, וכשם שלעניין תפילין ומזוזות אות אחת מעכבת ל'מצוותן' היינו להנחתן או קביעתן, כך גם בספר תורה אות אחת מעכבת ל'מצוותו' שהיא כתיבת ספר התורה ('ועתה כתבו לכם'), אך לעניין קריאה בציבור העלתה הגמרא שפסול החומשים הוא מפאת כבוד הציבור וחסרון 'עד יריעה שלמה' כשר.

הר"ן הכריח את טענתו, שהרי גם הרמב"ן מודה שישנם פסולים וחסרונות בספר תורה שאינם פוסלים את הקריאה בו, דהיינו חסרון של 'עד יריעה שלמה' בסוף הספר (וכן לרשב"א ולריטב"א²⁵ שפוסלים אפילו באות אחת, גם הם מודים שפסול בחומש זה לא פוסל את הקריאה בחומש אחר), ואילו בתפילין ומזוזות לעומת זאת וודאי שפסולים כאלה פוסלים לחלוטין, ולכן על כרחך שהמשנה במגילה שאומרת שאין בין תפילין ומזוזות לספרי תורה אינה מדברת על פסולים, שהרי לכו"ע יש פסולים הכשרים בספרי תורה ופסולים בתפילין ומזוזות. ומ"מ יוצא שאין לנו ללמוד את הדין על קריאה בספר פסול מהמשנה במגילה ולכן קשה על האוסרים לקרוא בספר פסול מהגמ' בגיטין שאומרת שכל ההימנעות מקריאה בחומשים בציבור היא משום כבודו של הציבור, וכפי שדייקו הראשונים שזה דווקא בחומשים, אך בספר תורה, גם אם יש בו פסול קטן, לכאורה אין פגיעה בכבוד הציבור ויהיה אפשר לקרוא בו.

ואולי יש ליישב לדעתם, שאמנם מפאת כבוד הציבור קבעו לקרוא בספר כתקנו, אך אחר שתקנו כך שוב תקנת הקריאה הינה דווקא על ספר כתקנו וכהלכתו, ואף שכבוד הציבור לא

22 המובא לעיל הערה 4.

23 המובא לעיל הערה 4.

24 המובא לעיל הערה 3.

25 המובא לעיל הערה 4.

יפגע ממחיקת אות קטנה, מ"מ הכרעת הגמרא שאין קוראים בחומשים מפאת כבוד הציבור כוונתה שמסתבר לחכמי הש"ס שכבוד הציבור הינו העיקרון המנחה בקביעת תקנת קריאת התורה בספר תורה, ולכן נקבע שיקראו בספר ולא בחומשים, ומכאן אין מודדים כל פסול מה מידת פגיעת כבוד הציבור ביחס לפסול זה אלא שכל עוד אין ספר כתקנו, אין הספר בכלל התקנה ואי אפשר לקרוא בו בציבור בברכה.

אפשר לומר בסגנון קצת שונה שמפאת כבוד הציבור התקינו שיהיו קוראים ב'ספר תורה' ולא בחומשים, ולכן כל פסול שיפגע בספר ויורידו משם 'ספר תורה' ימנע קריאה בו בציבור בברכה (בסגנון זה ביאר בשו"ת דברי יציב²⁶, ובזה מתיישבת גם שיטת הרמב"ן לפיה חסרון 'עד יריעה שלמה' בסוף הספר לא פוסל, וכן שיטת הרשב"א והריטב"א שבחומש שלם קוראים אף שיש פסול מועט בחומש אחר, מפני שאין פסולים אלו מגרעים משם 'ספר' לפרשה הנקראת כרגע).

על כל האמור עדיין קשה מדברי האגור²⁷ שהרי ספרינו היום אינם מוחזקים בכשרות, ועל כן אי אפשר לומר שכל התקנה תוקנה דווקא על קריאה מ'ספר' כשר, אולם נראה שניתן ליישב גם זאת באופן דומה, שאלו הם ספרי התורה אשר בידינו וכך היה כבר בעת קביעת התקנה. ניתן גם לתרץ בסגנון מעט שונה, שעל תנאי זה נמסרה התורה שהעתקתה תיעשה על פי רוב הספרים, ואם ברבות השנים תיפול חלילה טעות בחסרות ויתרות יוכרע הדבר על פי רוב, וזהו אשר התורה מגדירה כ'ספר' כשר ומדויק, ובספר כזה תוקנה הקריאה בציבור.

ז. פסיקת ההלכה

הלכה למעשה נחלקו הפוסקים האחרונים.

המהר"י בירב ובעקבותיו הבית יוסף כתבו²⁸ דעה ממוצעת בין הפוסקים הראשונים. מצד אחד אין להחמיר כשיטת הפוסלים לחלוטין, אלא בדיעבד קריאה שקראו בספר פסול עלתה ואין שבים לקרותה. אולם מאידך, אין לקרוא ואין לברך על ספר פסול לכתחילה, ואפילו במקום שאין להם ספר כשר. הרמ"א²⁹ לעומת זאת הביא את שתי הדעות במחלוקת האם קוראים בספר פסול כאשר אין ספר כשר.

במקרה שמצאו פסול באמצע הקריאה כתב השו"ע להפסיק את הקריאה בספר הפסול ולהמשיכה בספר כשר, ואילו הרמ"א אמר שאם קראו כבר 3 פסוקים וניתן לעצור במקום, יברכו ברכה אחרונה, אע"פ שזו ברכה על קריאה בספר פסול, ולאחר מכן ימשיכו לקרוא

26 שו"ת דברי יציב חלק אורח חיים סימן קכט.

27 הבאנו לעיל בטעם השלישי לטעמי המתירים.

28 ב"י ושו"ע אורח חיים סימן קמג סעיפים ג-ד.

29 שם, סעיף ד.

בספר כשר. ומוסיף הרמ"א חילוק נוסף, שאם הפסול הוא מחמת חסרות ויתרות אין להוציא ספר אחר, לעומת פסולים אחרים שבהם הוא מסכים לשו"ע שיוציאו ספר אחר. הלבוש³⁰, תלמיד הרמ"א, הקל אף יותר וכתב שטעות שאינה משנה את הקריאה דינה כחסרות ויתרות ואין צריך להוציא ספר אחר.

שיטה שלישית היא שיטת המהר"ל מפראג³¹, ותלמידו בעל התוספות יום טוב³², שפסקו כדעת המתירים לברך על ספר פסול ולכן כתבו שבכל אופן אם נמצא פסול בספר התורה באמצע הקריאה, אין להוציא אחר, אלא יש להמשיך לקרוא בספר הפסול ואף לברך כרגיל.

ח. השתלשלות ההלכה לאורך הדורות

מעיון במקורות בסוגיה זו אנו מוצאים כי מנהג ההלכה השתנה רבות בנושא זה, שכן ראינו בתשובת הרמב"ם שהקלו לסמוך ולברך על ספרים פסולים בשעת הדחק, והובא שם שכן נהגו בפני הרי"ף והר"י מיגש ושכן פסק רבי חנוך הספרדי, וכן הובא ברא"ש בשם הגאונים. הריטב"א³³ מעיד שבזמן הרמב"ן שינה הרב את המנהג והנהיג להוציא ספר אחר בכל פסול שמצאו, והמשיכו אחריו תלמידיו הרשב"א והרא"ה, ואליהם הצטרף הרא"ש, וכן הכריע הטור, והיו חוזרים וקוראים הסדרה מהתחלה. הבאנו לעיל את דברי הר"י בירב והכסף משנה בדעת הרמב"ם, וע"פ הבנתם בשיטתו חילק הר"י בירב בין לכתחילה ודיעבד והכריע שמה שכבר קראו מספר פסול עלה להם, אך אין להמשיך ולקרוא בו אלא יעברו לספר אחר, והב"י מעיד שכן הנהיג רבו הר"י בירב, ואולם הוא כותב שהמנהג בפועל לא השתנה והספרדים בזמנו נוהגים כשיטת הרמב"ן, ואעפ"כ הוא כותב בשו"ע לחלק בין קריאה לכתחילה לבין ציבור שכבר קראו ומצאו פסול באמצע הקריאה, כשיטת רבו.

ברוב הפוסקים הראשונים האשכנזים רואים שהמנהג הנפוץ היה שלא להוציא ספר תורה אחר בהימצא פסול, כפי שראינו³⁴. כך נהגו כנראה עד שהגיע הרמ"א והנהיג לחלק בין פסול לבין חסרות ויתרות. בפסול הוא קיבל את הכרעת השולחן ערוך, ובחסרות ויתרות אחז במנהג האשכנזי מכוח קושיית האגור שאין לנו ספרים המוחזקים בכשרות חסרות ויתרות.

30 לבוש אורח חיים סימן קמג סעיף ד.

31 תפארת ישראל פרק סז.

32 בספרו דברי חמודות על הרא"ש הלכות קטנות הלכות ספר תורה סעיף פח.

33 הובא לעיל הערה 4.

34 ראה הערה 3 דעת הראשונים המתירים.

ט. ביאור שיטת הרמ"א

תמהו על הרמ"א שהרי לפי האגור אין לחלק בין חסרות ויתרות לשאר פסולים, אלא שכוונתו שמכוח העובדה שספרינו אינם מדויקים בחסר ויתר אין להקפיד על פסול בספרי תורה לעניין קריאה בציבור. ומה טעם יש לחלק בין פסול חסר ויתר לבין פסול אחר? ובהסבר שיטת הרמ"א נאמרו כמה דרכים:

א. באמת ראוי היה להחליף את ספר התורה בכל פסול שלא ימצא, אך בחסרות ויתרות, מאחר ויתכן והספר הזה עצמו הוא הנכון שהרי איננו בקיאים ואולי במקום אחר כותבים כפי שמצאנו וזו המסורת המדויקת, מדוע שנוציא אחר ונמיר ספק אחד בספק אחר.

ב. מאחר ואיננו בקיאים בחסר ויתר, אולי (ובעצם ודאי) גם הספר הבא שנוציא אינו מכוון בחסר ויתר, ולמה נוציא ספר שידענו שיש טעות בחסר ויתר ונמירנו בספר אחר שאנו יודעים שגם בו יש טעות בחסר ויתר, אף שאיננו יודעים היכן יש בו טעות.

ג. אין טעם להקפיד על חסר ויתר מאחר וידענו שאין הספרים מדויקים בזה ועל כרחך שתקנת קריאה בתורה היא למרות טעויות חסר ויתר.

ד. מאחר וחסר ויתר הינם דבר שקשה מאד לעמוד בו וכמעט לא ימצאו ספרים ללא טעויות בזה (שכך נוצרה התקלה ואיננו בקיאים בחסר ויתר) הווי כאי אפשר, והיכא שאי אפשר לא החמירו.

אולם מהלבוש משמע שטעמם שונה לחלוטין, שכתב³⁵:

"ומטעם זה ג"כ נאמר הא דמוציאין ספר תורה אחרת היינו דוקא כשנמצא טעות גמור שנשתנה משמעות הענין על ידי הטעות, אבל טעות אחר כגון חסרות ויתרות כיודיין ווי"ן וכהאי גוונא שאין הענין והלשון משתנה אין להוציא אחרת, כיון שאין ספר תורה שלנו מוחזקין בדוקין כל כך".

י. ביאור שיטת הלבוש

שיטת הלבוש תמוהה, שהרי החילוק בין שינוי שמשנה את העניין לבין שינוי שאינו משנה את העניין נאמר לגבי החזרת בעל קורא ששגה בקריאתו, ואיך העתיק הלבוש חילוק זה לדין קריאה בספר פסול? לעניין החזרת קורא בתורה החילוק מסתבר, סוף סוף אם לא השתנתה

המשמעות שמעו השומעים את עניין קריאת התורה כתקנה, אך לעניין קריאה בספר פסול מאי נפקא מינה אם תושמע הקריאה כתיקונה, סוף סוף הספר פסול? ולי הקטן נראה פירוש הדברים עפ"י דברי הרשב"ש³⁶ שהביא את דברי הרמב"ן הפוסל ספר תורה אפילו בחסרון אות אחת מכוח השוואת ספר תורה לתפילין ומזוזות, ומה שהעיר עליו הר"ן שאפשר שכוונת ההשוואה היא שזה פסול למילתיה כשם שזה פסול למילתיה, ותפילין ומזוזות נפסלות למצוותן באות אחת וספר תורה נפסל למצוותו שהיא 'ועתה כתבו לכם', אך מאין יצא שיפסל לקריאה בציבור? ויישב הרשב"ש את שיטת הרמב"ן, שאף לדברי הר"ן הלא מצוות הכתיבה היא לצורך הקריאה ולא יתכן שיהיה ספר פסול ולא תתקיים בו מצוות כתיבה ויהיה כשר לקריאה, דהיינו שהכשר הספר לקריאה והכשר הספר לכתיבה תלויים זה בזה.

יתכן שמזה הוציא הלבוש דינו. מצאנו בשו"ע³⁷ שנחלקו המנהגים בין הראשונים האם מחזירים בעל קורא שטעה בטעות שלא משנה הענין, ונחלקו בכך השו"ע והרמ"א לדינא, ולדעת הרמ"א בדיעבד אין להחזיר ויוצאים בזה ידי חובה. אם כן יתכן וכוונת הלבוש לומר שכל טעות בספר שהקריאה אינה מעכבת בדיעבד אינה מוציאתו מדין 'ספר' הגם שמצוות הכתיבה היא לצורך הקריאה והא תליא מ"מ כיוון שגם באופן קריאתו עם הטעות עדיין נחשב לקריאה תקינה בתורה משום שאין משתנה העניין אין לומר שטעות זו מעכבת בשם 'ספר', וממילא גם לפי הטענה של הרשב"ש לקיים דעת הרמב"ן, אין להחמיר באופן זה. ולפי זה כל טעות בכתיבה שאינה משנה את הקריאה כגון דיבוק קל, או פירוד קל, וכל כיוצא בזה וכן כל טעות שבתפילין לא יפסלו תיקונם מדין לא כסדרן כי עיקר צורת האות עליו (ותינוק בינוני קוראו) אינו פוסל את הספר. ובאמת בדין זה עצמו מצאנו מחלוקת מפורשת בין הפוסקים הספרדים האם פירוד או דיבוק קל שהתינוק קוראו, יצריך החלפת הספר או שניתן לקרוא בו כמנהג האשכנזים³⁸.

יא. מסקנה בדין ספרי התורה בצה"ל המצויים בהם הפסקים באותיות

הנה לדעת הגאונים, וחכמי נרבונא, כל שאין להשיג ספרים אחרים קוראים באלו בברכה מדין עת לעשות לד', וכן הסכים הרמב"ם בתשובה.

36 שו"ת הרשב"ש סימן רלב.

37 או"ח סימן קמב.

38 ועי' שו"ת יביע אומר חלק ט יורה דעה סימן כא.

אמנם השולחן ערוך כתב מפורש, שלא לברך גם בכפרים שאין להם ספר אחר, אך באמת הכרעתו צע"ג³⁹. אך הרמ"א הביא מחלוקת בדין זה⁴⁰.

כמו כן הגינת ורדים⁴¹ הסביר שטעם דברי הרמ"א להכריע כהאגור בפסולים של חסר ויתר ולהקל בהם משום שכיוון שהם נפוצים מאוד, לא ניתן להימלט מהם והווי כאי אפשר בענין אחר. ודומה לזה בענייננו כך הוא שלא ימלט מפסוקים רבים באותיות ברבות הימים והווי כאי אפשר.

כמו כן לפי מה שבארנו בדעת הלבוש דין פסולים אלו כדין חסר ויתר מאחר שאין משתנה המובן.

ובצירוף דעות הסוברים שפסול כאשר האותיות נכרות לתינוק אין להוציא ספר אחר אף לספרדים. וכן כתב הרב עובדיה יוסף זצ"ל⁴² שאין להוציא ספר אחר בהפסקים דקים⁴³.

ובצירוף דעת המהר"ל מפראג ותלמידו התוספות יום טוב להכשיר קריאה בספר פסול וכך מנהג פראג.

ובצירוף המנהג שהעיד הרב שאול מאמסטרדם והובאו דבריו בבאר היטב⁴⁴ שכאשר יש יתר בספר מכשירים ורק בחסר פוסלים (וטעמם כדי שלא לקרוא בעל פה)⁴⁵.

ובנוסף לכל האמור לעיל יש לצרף גם הא דקיימא לך⁴⁶ שבהצטרף ספק נוסף מברכים על ספר תורה מדין ס"ס (ספק כהמתירים לקרוא בספר פסול, ספק האם הספר כשר).

39 שהרי כל הכרעתו שלא לשוב ולברך ולקרוא את מה שקרא בספר פסול מתבססת על קבלת עמדת הרמב"ם שבאין ספר כשר קוראים בספר פסול, והשווה דין קריאה בדיעבד לדין אי אפשר, כשאין ספר כשר. נמצא שבשולחנו הטהור הפך השולחן, שלעניין קריאה בדיעבד קיבל את דעת הרמב"ם, אך לעניין אי אפשר, דהיינו כשאין ספר כשר, לא קיבל דבריו, ונמצא יציב בארעא וגירורא בשמי שמיא.

40 וכך הכריע בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן פד, אמנם המג"א (או"ח סימן קמג ס"ק ח) חולק עליו, אך האליה רבה פסק כמותו (מובא בבאר היטב שם).

41 הובא לעיל הערה 5.

42 שו"ת יביע אומר הנ"ל בהערה 36.

43 אמנם, יש לחלק בין המשך הקריאה לבין לקרוא לכתחילה. אך לענ"ד לדעת ומנהג הרבנים הספרדים הסוברים שאסור לברך על ספר פסול, אין לחלק בזה. שהרי אף אם נמשיך לקרוא בספר בו יש הפסק דק, מה טעם לברך עליו מאחר והוא פסול? אלא על כרחך שבפסול כזה אין להקפיד, וא"כ לא מסתבר לחלק בין להמשיך ולקרוא בו בברכה לבין להוציאו לכתחילה כשאין אחר.

44 או"ח סימן קמג ס"ק ט.

45 והנה יש לרדן בענייננו כאשר האות קיימת אלא שאיננה שלמה האם נחשב הדבר כקורא בעל פה, אולם בכל אופן אנו רואים מנהג של קהילה נוספת שנהגה לקרוא בספר תורה פסול ולא כדברי השו"ע והרמ"א בנושא זה.

46 משנ"ב סימן קמג סוף ס"ק כה.

והנה הבית יוסף⁴⁷ הביא את דברי המאירי בספרו קרית ספר ולדעתו הפסק באמצע אות שתינוק קורא אותו אינו פוסל כלל אפילו בתפילין וכך הוא מפרש את הגמרא במנחות. אם כן כל הפסק באות בלאו הכי לדעתו כשר ונהי שאין הלכה כמותו לעניין תיקון וצריך לתקן את הספר, מ"מ לעניין קריאה ניתן לצרפו לס"ס ולברך בשופי.

והנה מה טוב ומה נעים שכל בית כנסת יחזיק בעט סופר ויתקן תוך כדי הקריאה את הפסקים הדקים הללו. (ואין לחוש לההיא שהחמיר⁴⁸ בקריאה בעוד הדיו לח כדין גט כמו שהכו על קדקדו דדווקא בגט שבעינן שלא ניתן לזיפו, אך בס"ת אין זה פוסל, ואף שניתן ליישב דבריו, מ"מ כבר נעשה מעשה כן בפני הגדולים והוכשר בעיניהם⁴⁹).
אך למעשה אם אין מי שיתקן תוך כדי הקריאה או בשבת ויו"ט שלא ניתן לעשות זאת, רשאים בכל אופן לקרוא בברכה, ובכל זאת ישתדלו לתקן בהקדם בשל האיסור להחזיק ספר תורה שאינו מוגה.

47 ב"י אורח חיים סימן לב.

48 שו"ת לב חיים סימן כ.

49 שו"ת כפי אהרן ח"ב אורח חיים סימן א, וראה חשוקי חמד על מסכת יומא דף ז ע"א מעשה שנעשה אצל האדר"ת ומעשה אצל החזו"א שתקנו הספר בשעת הקריאה וקראו בדיו לח.